

PHILIPPE CLAUDEL'İN *KÖPEK TAKIMADALARI* ROMANINDA ALEGORİK GÖÇ ANLATISI*

Bülent ÇAĞLAKPINAR**

NARRATION ALLÉGORIQUE DE LA MIGRATION DANS *L'ARCHIPEL DU CHIEN* DE PHILIPPE CLAUDEL

Cette présente étude vise à examiner le roman intitulé *L'Archipel du chien* (2018) de Philippe Claudel, écrivain français contemporain qui s'intéresse particulièrement au mystère et à la condition humaine dans ses œuvres. Dans ce roman, il s'agit d'une communauté isolée dans une île de l'archipel, menant une vie ordinaire sans montrer d'intérêt aux événements tragiques qui se déroulent juste près d'eux. Le jour où l'on retrouve trois corps noirs sur la plage, la vie des habitants est totalement bouleversée. Le narrateur nomme les personnages selon leur fonction dans la société pour symboliser leurs attitudes face aux morts et à la crise de migration. Les personnages représentatifs figurent comme des voix différentes dans le récit, et chacun présente son point de vue par rapport à l'effet perturbateur de la découverte des cadavres. Tout le monde, sauf une personne, désire négliger ou ignorer ces corps, de peur que ceux-ci ne troublent l'ordre ou encore des projets commerciaux. Le narrateur, qui se révèle comme une voix gênante, montre d'une part l'égoïsme, l'indifférence et l'insensibilité d'un groupe de gens, et d'autre part il se focalise sur le zèle d'un instituteur qui cherche à apprendre la vérité et à prévenir les autorités. L'écrivain maniant les frontières du temps et de l'espace dans le récit, crée également l'illusion que l'histoire narrée peut se réaliser partout dans le monde. Comme les personnages « types » ou « modèles », le cadre spatio-temporel acquiert une valeur allégorique en illustrant un monde possible où ces tragédies ont déjà été vécues, se vivent maintenant ou peuvent avoir lieu dans l'avenir. Le narrateur de l'histoire assumant le rôle de témoin raconte ce récit de parabole en ayant pour but de rappeler au lecteur de nouveau la misère humaine sur la migration et l'étrangeté. L'article se concentre principalement sur la narration allégorique en analysant les caractères représentatifs sous l'optique des théories de personnage.

Mots-clés : *Migration, condition humaine, chute, type, personnage, allégorie, parabole*

ALLEGORICAL NARRATION OF MIGRATION IN THE *ARCHIPELAGO OF THE DOG* BY PHILIPPE CLAUDEL

This study aims to examine the novel *The Archipelago of the Dog* (2018) by Philippe Claudel, a contemporary French writer who is particularly interested in the mystery and the human condition in his works. In this novel, it is about an isolated community on an island in the archipelago leading an ordinary life without being concerned with the tragic events unfolding right near them. Right after three black bodies are found on the beach, life turns upside down for the inhabitants. The narrator names the characters according to their function in society to symbolize their attitudes towards the dead people and the migration crisis. The representative characters appear as different voices in the narrative, and each presents their perspective on the disruptive effect of finding the corpses. Everyone, except one, desires to neglect or ignore these bodies for the fear of disturbing order or business plans. The narrator, who reveals himself as an annoying voice, shows on the one hand the

* Geliş tarihi: 03.01.2021 – Kabul tarihi: 15.01.2021

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı eposta: bcaglakpinar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8714-9745

egoism, indifference and insensitivity of a group of people, and on the other hand he focuses on the zeal of a teacher who tries to know the truth and to warn the authorities. The writer manipulating the boundaries of time and space in the narrative, also creates an illusion that the story can come true anywhere in the world. Like “typical” or “model” characters, the spatio-temporal framework acquires allegorical value by illustrating a possible world where these tragedies have already lived, exist now, or may take place in the future. The narrator of the story taking the role of witness tells this parable narrative with the aim of reminding the reader once again of the humanitarian misery on migration and strangeness. The article focuses mainly on the allegorical narrative analyzing the representative characters from the perspective of the character theories.

Keywords: *Migration, human condition, type, character, allegory, parable*

Giriş

Philippe Claudel, *Gri Ruhlar (Les Âmes grises (2006))*, *Bay Linh ve Torunu (La Petite Fille de Monsieur Linh (2007))*, *Brodeck Raporu (Le rapport de Brodeck (2007))* ve *Soruşturma (L'Enquête (2010))* romanlarında da sıklıkla ele aldığı insanlık durumu konusunu, yeni bir bakış açısı sunduğu *Köpek Takımadaları (L'Archipel du chien)*¹ eserinde semboller ve simgeleri kullanarak parabolik bir anlatı olarak işler.

Kendi halinde, dış dünyadan uzak ve kapalı bir topluluk halinde köpek takımadalarından birinde yaşayan bir grup insanın dingin yaşamları, adanın eski öğretmenin sahilde kıyıya vurmuş üç siyahî insan bedenini bulmasıyla büyük bir değişime uğrar. Bu trajik olay karşısında ada sakinlerinin nasıl bir yol izleyeceği üzerine duran yazar, olayları bir tanık gözüyle aktarır. Üç cesedin bulunmasıyla başlayan olaylar zinciri okuyucunun vicdanını rahatsız edecek bir sonla tamamlanır. Bir tarafta eski sakin hayatlarının devam etmesi için uğraşanların, bir tarafta bu cesetler ile ilgili gerçeği ortaya çıkarmaya çalışanların ve bir diğer tarafta da sessiz kalanların bulunduğu eserde karakterler temel özellikleriyle tiplleştirilir. Anlatıcı özel isim kullanmak yerine kahramanlarını ya topluluk içindeki fonksiyonlarına ya da soyadlarına göre adlandırır. Sınırlı sayıda karakter aracılığıyla bu topluluğun göç ve sığınmacı konularındaki düşüncelerini merak ve gizem duygularını üst seviyede tutacak bir biçimde hikâyenin aralarına serpiştirir. Anlatıcının temel amacı söz konusu hikâyeyi anlatmak değil bu küçük adada yaşayanların davranışlarını okuyucuya aktarmaktır.

Hikâye bir taraftan karanlık ve rahatsız edici özellik kazanırken bir taraftan da okuyucunun anlatıcı ile birlikte kendini sorgulamasına neden olacak unsurları barındırır ve olayların hangi zamanda ya da tam olarak nerede geçtiğine dair kesin bilgiler vermeden sadece küçük izler bırakır. Anlatıcının detaylı tasvirlerle aktardığı *Köpek Takımadaları* ise anlatısına dekor olarak kullandığı gerçek olmayan bir uzamdır.

Yaşlı Kadın (eski ilkokul öğretmeni) (*Vieille*) sabah saatlerinde sahilde köpeğiyle yürüyüş yaparken kıyıya vurmuş üç siyahî ceset bulur. Köpeğin havlamalarıyla Spladon ve Amérique isimli iki adalı da ona katılır. Yaşlı Kadın hiç zaman kaybetmeden başka kimseye söylememesini tembihleyerek Spladon ile Belediye Başkanına (*Maire*) haber yollar. Belediye Başkanı o sırada beraber olduğu Doktor (*Docteur*) ile olay yerine gelir. Aynı bölgede sabah koşusu yapan adanın yeni İlkokul Öğretmeni (*Instituteur*) diğerlerinin ne için toplandığını merak ederek onlara yaklaşır. Ne yapılması gerektiğini düşünmek ve karar vermek için diğerlerinden akşama kadar bu konudan kimseye bahsetmemelerini is-

teyen Belediye Başkanı, cesetler ile ilgilenme görevini üstlenir. Bu gruba akşam Papaz'ın (*Curé*) da katılmasıyla boğularak ölen üç göçmen konusunda hangi adımların atılacağına konuşulduğu toplantı başlar.

Philippe Claudel, günümüzdeki en büyük problemlerden birisi olarak karşımıza çıkan göç ve sığınmacı olgularını merkezine koyduğu *Köpek Takımadaları* romanında, dünyadan izole olarak yaşayan bir topluluğun tepki mekanizmalarını örnekler ile anlatır. Ada sakinlerinin tipler ile temsil edildiği anlatı evreninde, farklı bakış açılarını onların perspektiflerinden okuyucuya iletir. Romanın bir ana izleğini, cesetlerin bulunmasından sonra karakterlerin verdikleri tepkiler ve inandıkları görüşler uğruna ne kadar ileriye gidebilecekleri konuları oluştururken, bir diğer izleği de göçmenlerin yaşadıkları zorluklar ve içinde yaşadıkları veya yaşamak istedikleri toplum tarafından nasıl dışlandığına odaklanır.

Romanın tamamı uzunlukları farklı olan toplam otuz bir bölümden oluşur. Birinci tekil şahıs 'ben' ve ikinci çoğul şahıs 'siz' zamirlerinin kullanıldığı birinci bölümde, anlatıcı-yazar okuyucuya seslenerek bir nevi suçlamada bulunur. Bu kısımda unuttuğu ya da görmezden geldiği göç krizini hatırlatmak isteyen anlatıcı-yazar, son bölümü ise okuyucuyu bir iç sorgulamaya yöneltecek biçimde tamamlar. Hikâyenin anlatıcısı, giriş ve son bölümdeki metinsel düzeydeki varlığını gösteren ipuçları hariç olayları üçüncü tekil şahıs zamiri ile bir dış ses, diğer bir deyişle elöyküsel (öykü dışı) olarak anlatır.

Rahatsız Eden Ses

Anlatı, kimliğine dair herhangi bir bilgi vermeyen, kendini bir ses ve tedirgin eden bir kişi olarak tanıtan anlatıcının okuyucuya seslenerek onu suçlamasıyla başlar. Siz diyerek seslendiği potansiyel okurun, nedenini bilmeden gerilim yaşamasına ve suçluluk duymasına sebep olan bu kısa girişin ardından retorik bir soru ile gerilim duygusunu bir üst seviye taşır. Bu sayede hikâyesinde anlatacağı olaylara okuyucunun da dahil olacağını belirtisini gösterir.

Altına göz dikiyorsunuz ve külleri saçyorsunuz.

Güzelliği kirletiyor, masumiyeti yok ediyorsunuz.

Her yerde çamur sellerinin akmasına izin verirsiniz. Nefret sizin yiyeceğiniz, ilgisizlik pusulanız. Uyku yaratıklarısınız, her zaman uykuda, uyanık olduğunuzu düşündüğünüzde bile. Uykulayan bir zamanın meyvelerisiniz. Duygularınız geçici, yumurtadan yeni çıkmış kelebekler gibi, gün ışığında anında kül olan. Elleriniz hayatınızı yavan ve kuru bir balçıkta yoğuruyor. Yalnızlığınız sizi tüketiyor. Bencilliğiniz sizi şişmanlatıyor. Kardeşlerinize sırtınızı dönüyor ve ruhunuzu kaybedersiniz. Doğanız unutkanlıktan oluşuyor.

Gelecek yüzyıllar sizin döneminizi nasıl değerlendirecek?²

Ardından anlatıcı üstkurmaca (métafiction) boyutuna geçerek söz konusu eserin okunmasında kendisini okuyucuyla yan yana konumlandırır. Bu konumlandırma, anlatıcının bakış açısına göre, muhtemel okuyucunun da hikâyenin bir tanığı olduğu savını güçlendirir. Dolayısıyla aktarılan olaylar okuyucu için bildiği ama unuttuğu ya da bilinç dışına ittiği bazı bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayacak unsurlar olarak görünür. Anlatıcının rolü de bu hatırlama işlevini harekete geçirecek ses olarak betimlenir: “*Bunu size hatırlatan benim. Ben can sıkıcı kişiyim. Ne erkek ne kadın. Sadece bir sesim.*”³ Anlatıcı bir

tarafından kendini okur ile bütünleştirirken bir taraftan da okurun kendisiyle bütünleşmesini sağlamaya çalışır. Olayların tanığı sadece kendisi değil aynı zamanda bu hikâyeyi okuyan kişilerdir. Bu nedenle “okuyacağımız bu hikâyeye”⁷⁴ diye başladığı kısımda “biz” zamirini kullanarak okuru anlatıya ortak eder. Diğer taraftan, hedef kitlesinin olayları görmek istemediğini savunan anlatıcı, bu suçlayıcı ve rahatsız edici girişin devamında anlatı evrenine dair bilgileri “*size bahsedeceğim hikâyeye*” ve “*anlatacağım olaylar*”⁷⁵ şeklinde dile getirir. Bu iki kısa cümlede de anlatının kendisine dair bir ifade olduğu için, anlatıcı üstünlüğü boyutunda varlığını eserde gösterir. Öznenin kullandığı ‘ben’ zamiri kendini okurdan ayırmasını, ‘biz’ aynı düzlemde birleştirmesini ve ‘siz’ ise olaylara tanık olan ama unutan dinleyici/okuru ayırt etmesini sağlar. Bilişsel boyuttaki göndermeler ve suçlamalardan sonra anlatıcı olayın geçtiği adanın tasvirini yapmaya koyulur. İlk bölümün bu kısmından romanın son bölümüne kadar olayları üçüncü tekil şahıs ile aktarır. Kendi bakış açısını da (*focalisation*) gerçek bir tanık izlenimi vermek için sınırlandırır.

Anlatıcının varlığını metin düzleminde gösterdiği iki kısa bölümde, kendini bir ses olarak ya da can sıkıcı bir varlık olarak nitelendirmesi, dinleyici kitlesini suçlaması ve karanlıktan seslendiğine dair vurgusu, anlatıcıyı bilişsel düzeyde okur için bir içses veya vicdan sesine benzetmemize imkân sağlar. Görevinin hatırlatmak olduğunu defalarca dile getirerek bu algıyı güçlendirir. Okurla kendini aynı tanık düzlemine yerleştirmesi de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Anlatıcı, ilk ve son bölümde, bir taraftan okura doğrudan göndermeler ile seslenir, bir taraftan da “ben” diye kendi varlığını belirtir, ancak romanın genelinde üçüncü tekil şahıs ile hikâyesini paylaşır.

Zamansal ve Mekânsal Sınırların Kaldırılması

Ele aldığımız romanın başında anlatıcı, olayların geçtiği köpek yarımadalarını uzun tasvirler aracılığıyla anlatır. Hikâyenin nerede ya da ne zaman geçtiği ile ilgili olarak anlatıcı okura seslendiği kısımda bunun bir öneminin olmadığını, çünkü benzer olayların herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde de gerçekleşebileceğini belirtir. Karakter isimlerinde olduğu gibi uzam da anlatı için bir dekor oluşturur, asıl üstlendiği görev bir simge olarak bulunduğu konumdur. Ada, ülkelerinden kaçmak zorunda kalan göçmenlerin ulaşmaya çalıştığı ülkeler arasında bir noktada yer almasıyla, orada yaşayanların kendilerine çok yakın bir yerde yaşanan dramdan haberdar olduğuna işaret eder. Yaşlı Kadının cesetleri bulunduğu Spladon onların nereden geldiğini sorar, Yaşlı Kadın da “*Tabii ki, oradan! Gökten düşmediler ya!*”⁷⁶ şeklinde cevaplar.

Uzam bu anlamda belirli bir yer olsa da Dünya üzerinde böyle bir mekân olmadığı için hayali olarak kalır. Anlatıcı, ada ile ilgili klasik roman anlatılarında karşılaşılan detaylı tasvirler ile birçok bilgi verir, buna rağmen okuyucuya olayların hangi uzamda geçtiğinin değil, her yerde geçebileceğinin önemini vurgular: “*Okuyacağımız hikâyeye, sizin olduğunuz kadar gerçek. Burada geçiyor, orada da geçebilirdi. Bu hikâyenin başka yerde gerçekleştiğini düşünmek çok daha rahatlatıcı olurdu.*”⁷⁷

Benzer bir anlatım tekniği zamansal çerçeve için de söz konusudur. Olay örgüsünü takip edebilmek için “pazar günü”, “pazartesi sabahı”, “eylül ayı” gibi zaman belirteçleri kullanılır. Hikâyeyi belli bir zamansal döneme indirgeyecek süredizimsel zaman yapıları anlatıda yer almaz. Bunun sebebi, zamansal boyutta olduğu gibi, hikâyenin yine herhangi

bir zaman diliminde geçtiği ya da geçebileceği düşüncesidir: “*Anlatacağım olaylar dün meydana geldi. Birkaç gün önce. Bir yıl ya da iki yıl önce. Daha fazla değil. “Dün” dedim ama “bugün” demem gerekiyordu gibi geliyor.*”⁸

Anlatıcının uzamsal ve zamansal çerçeve için, bulunduğu coğrafyayı ve zaman dilimini aşan, bir yer ya da bir tarih ile sınırlandırılması mümkün olmayan bir konu hakkında anlattığı hikayesi, seslendiği okurun belli bir kültürel bagaja sahip olmasını gerektirir. Yaşananların belirli karakterlere, zamana ya da mekâna indirgenmesine karşı çıkar, çünkü bu konu belli bir insan topluluğunu ilgilendiren bir sorun değil, tüm insanlığın sorumluluk alması gereken bir dramdır. Dolayısıyla anlatıcı işlediği konunun, romanı oluşturan temel öğelerin sınırlarını esneterek alegorik unsurlar ile toplumsal bellekte yer etmesini amaçlar. Uzamsal ve zamansal indirgemeleri en aza düşürerek sembolik özelliklerine odaklanır.

Vincent Jouve okuma eyleminin iki farklı düzleminin olduğunu savunur. “*Her zaman iki boyut vardır: biri tüm okuyucular için ortaktır, çünkü metin tarafından belirlenir; diğeri sonsuz değişkendir, çünkü her bireyin metin üzerine ne yansıttığına bağlıdır.*”⁹ Umberto Eco da okuyucunun donanımlarının ve kültürel bagajlarının “*bir metnin potansiyel içeriğinde tam olarak deşifre olması için*”¹⁰ büyük önem arz ettiğini vurgular. U. Eco’nun örnek okur (*lecteur modèle*¹¹), Michel Riffaterre’in üstokur (*archilecteur*¹²), Wolfgang Iser’in örtük okur (*lecteur implicite*¹³) veya Dominique Maingueneau’nun işbirlikçi okur (*lecteur coopératif*¹⁴) olarak adlandırdığı metin dışı unsur olan okuyucu, anlatının anlamlandırılmasındaki kilit rolü üstlenir.

Okuyucu zamanın, mekânın ve alegorik karakterlerin asıl işlevlerinin imgesel olduğu konusunda öyküyü deşifre ederken anlatıcı-yazar ile iş birliği içerisine girer. Okura yapılan dolaysız seslenmeler okuyucu ile anlatı arasında belli bir mesafe oluşturur. Okurun hikâyenin içine dalması bilişsel düzeyde daha sınırlı kalır, bunun sebebi okurun artık anlatılan olayların anlatı evrenine ait olduğunun, gerçek olmadığını fakat gerçek olayları simgelediğinin bilincine varmasıdır. Bu çerçevede, Vincent Jouve okuma seviyelerini incelediği bölümde okuma yapan (*lectant*), okuyan (*lisant*), okumuş (*lu*) olmak üzere üç düzey belirler. İlkinde, okuyucu metnin “*romanesk illüzyonunu reddederek, onu bir satranç tahtası olarak görüyor gibi durur*”¹⁵. İkinci düzeyde, okuyucu anlatı dünyasının içine dalarak (*immersion*) “*bu gerçek dünyaya inanıyor gibi davranır*”¹⁶ ancak “*göndergesel illüzyon kırılan, sınırlı ve geçicidir*”¹⁷. Sonuncu düzeyde ise okuyucu “*bilincine varmadığı bir seviyede bu gerçek dünyaya inanır*”¹⁸. Ele aldığımız romanda, Jouve’un bu sınıflandırmasına göre, okuma süreci ‘okuma yapan’ seviyesinde bulunur, sözceleme öznesinin (romanın başında ve sonunda ‘ben’ diyen özne) okuyucuya seslenmesi roman-sal illüzyonu kırar. Bu durum, anlatıyı romanesk gerçeklikten uzaklaştırırken (kurmaca) göndergesel gerçekliğe (içinde yaşadığımız gerçek dünya) yakınlaştırır.

Model Karakterler

Anlatıda yer alan karakterler birer birey figürü oluşturmaktan daha çok birer model/tip görevi gören eleman olarak bulunurlar. Baş kahramanların özel isimler yerine fonksiyonlarına göre isimlendirilmesi, okuyucunun karakterler ile arasına bir mesafe koymasına yol açar. Kahramanların bireysel anlamda yaptıkları yerine, o fonksiyonu üstlenen kişinin ne yaptığı daha çok önem kazanır.

Philippe Hamon, karakter ögesini ‘varlık’ (*l’être*), ‘eylem’ (*le faire*) ve ‘hierarchyik önem’ (*l’importance hiérarchique*) olmak üzere üç düzlem üzerinden inceler. Varlık alanında karakterin kimlik bilgileri, eylem boyutunda karakterlerin üstlendikleri görevler ve işlevler, hierarchyide ise kahramanlar arasındaki sınıflandırma unsuru söz konusudur.¹⁹ Bu kapsamda kuramcı, göndergesel kişiler (*personnages-référentiels*), gösterici kişiler (*personnages-embrayeurs*), artgönderimsel kişiler (*personnages-anaphores*) olmak üzere üçlü bir ayırım ortaya koyar. Ele aldığımız romandaki ana karakterlerin hepsi sosyal/toplumsal işlevlerine göre adlandırılan birer ‘tip’ olarak anlatıcı tarafından okuyucuya tanıtılır. Hamon’un bu ayırımına göre karakterler göndergesel kişiler olarak sınıflandırılırlar. Romanda ana kahramanlar olarak değerlendirilen Belediye Başkanı, Doktor, Öğretmen, Komiser ve Yaşlı Kadın’ın gerçek isimleri belirtilmeyerek kişilerin kim olduklarına değil (Varlık) hangi hareketleri yaptıklarına ve nasıl tepki gösterdiklerine (Eylem) odaklanılır.

Vincent Jouve romansal varlık olarak adlandırdığı kişi ile okuyucu arasındaki ilişkiyi irdelerken, karakterin sınırlarını incelemeye olanak sağlayan bir tablo oluşturur. Kuramcı bu tabloda, mit, temsil ve gerçeklik olarak üçlü bir ayırım yaptıktan sonra son ikisi için alt başlıklar belirler:

Tablo 1: Kişi Sınırları²⁰

Mit	Temsil				Gerçeklik		
	Açık Tanıma	Açık Olmayan Tanıma	Tanınamama	Gizleme	Kesin (Tarihi Kişilik)	Olası (Tip)	Mümkün (Bireyselleştirilmiş Karakter)

Vincent Jouve’un, Thomas Pavel’in üçlü ayırımından yola çıkarak önerdiği tabloya göre, temsil bölümü karakterlerin kurmacasal düzlemde incelenmesini, diğer bir deyişle ‘temsil edilen figürün’ kurmacasal gerçekliğinin okuyucu tarafından algılanmasını ifade eder. Vincent Jouve’a göre sınıflandırmanın tek amacı, anlatıcının karaktere yüklediği ontolojik önemin ve okuyucunun söz konusu karakterleri hangi seviyede ‘ciddi’ (*sérieux*) olarak algıladığının altını çizmektir. Bu ayırma göre, romanın başında anlatıcı doğrudan okuyucuya seslenerek karakterlerin açık tanıma sınıfına girdiğini gösterir. Diğer taraftan, gerçeklik bölümü ise okuyucu tarafından ne kadar gerçekçi algılandığı konusunu ilgilendirir. İncelediğimiz romanda kişiler ‘olası’ tipler olarak isimlerinden bağımsız model karakterler olarak görünür.

Savunma Mekanizmaları

Siyahi üç cesedin bulunmasından sonra yapılan toplantıda Belediye Başkanı bu olayın gizli kalmasını ve adada yaşayanlara kesinlikle anlatılmamasını ister. Bu duruma karşı çıkan tek kişi ise bir an önce yetkililere haber verilmesi gerektiğini savunan adanın yeni İlkokul Öğretmenidir.

Nasıl, ne yapılmalı!? Tabii ki yetkilileri uyarmalıyız! Başka? Bu sabah o kadar şaşırılmışım ki aklım tamamen yerinde değildi. Bizden istediğiniz şeye saygı duydum, kimseye bir şey söylemedim, ama burada ne yaptığımızı da polisle ve bir yargıç ile temasa geçmek için ne beklediğinizi de anlamıyorum. Böyle bir keşiften sonra bütün bir günün geçmesine izin vermek, tek kelimeyle şaşırtıcı!²¹

Cesetlerin şu anki durumunu bilmekte ısrar eden grubu balıkların bulunduğu soğuk hava deposuna götüren Belediye Başkanı, bunun geçici bir çözüm olduğunu ve söz konusu üç ölünün kimsenin dikkatini çekmeden yok edilmesi gerektiğini söyler. İlkokul Öğretmeni direnmesine rağmen, idari olarak adada en yetkili kişi Belediye Başkanı olduğu için gruptakilerle beraber cesetlerin pasif durumdaki yanardağa atılmasını kabul eder. Bu durum ilk bakışta sorunun çözüldüğü izlenimini uyandırsa da aslında anlatının temelini oluşturan göç krizinin herkes tarafından bilinmesine rağmen kimsenin herhangi bir şey yapmadığı düşüncesinin kurmaca eserde bir yansıması olarak biçim bulur.

Ölülerin sahile vurmasından itibaren mutlak bir gizlilik fikri ile hareket eden Belediye Başkanının en büyük endişesi adaya yapılacak yeni Termal Otel Projesinin bu olay yüzünden iptal olmasıdır. Bu yüzden siyahi cesetler hiç karaya vurmamış gibi davranmanın en doğrusu olduğunu, adanın geleceğinin buna bağlı olduğunu iler sürer. Çünkü adada balıkçılık, üzüm yetiştiriciliği ve şarap imalatı dışında başka bir iş sektörü bulunmaz, gençler de yavaş yavaş adayı terk etmektedir. Yapılacak termal tesis hem adaya gelen turist sayısını artıracak hem de gençlere yeni iş alanları açacaktır.

Yaşlı Kadın ise bu durumu sorgulamasına rağmen sessiz kalmanın doğru olduğunu düşünür. Onun kaygısı, Belediye Başkanı gibi ticari ya da politik değildir ancak adada huzurlu hayatın devam etmesi gerektiğini savunarak ölülerin gizli kalmasını onaylar.

Doktor ise projenin adadaki diğer büyük destekçisidir. Belediye Başkanının yanında yer alarak üç siyahinin cesetlerine odaklanmaz bile. Yüzüne kondurduğu küçük bir gülümsemeyle yaklaşır olaylara.

Artık tanrının varlığına olan inancı iyice zayıflamış olan Papaz, bu zavallı ‘zenciler’ için yapacak bir şey olmadığını, termal projenin kârından fazla zararının olacağını düşünse bile adanın bir anda herkesin odak noktası haline gelmesini istemez. Bu trajik olayın ortaya çıkması adaya bir kötülük getirebilir diye o da Belediye Başkanının teklifine katılır.

Spladon, Belediye Başkanı için çalıştığından zaten tercih hakkı yoktur, Amérique ise bu karmaşada unutulduğu için mutlu olur.

Bu altı karakter farklı düşüncelere sahip olsalar da temelde adadaki küçük topluluklarının düzeni ve sakin hayatı bozulacağı için ölen insanların bir an önce hayatlarından çıkıp gitmesini isterler. Bu duruma sadece Öğretmen karşı çıkar, ancak anlatıcının karakterler aracılığıyla birçok kez belirttiği gibi Öğretmen bir yabancısıdır, adaya sonradan gelen, onlardan olmayan birisidir. Bu nedenle başta Belediye Başkanı olmak üzere tüm karakterler onun aidiyet düşüncesine sahip olmadığını düşünerek yetkililere haber vermenin bir faydasının olmayacağını ileri sürerler.

Anlatıcı tüm bu farklı görüşteki karakterleri aktarırken onları eleştirmez, çünkü hepsinin kendi haklı sebepleri bulunur. Daha önce belirttiğimiz gibi, anlatıcı oluşturduğu bu tipler ile göç krizi ve hayatlarını kaybeden göçmenlerin karşısında, toplumun hangi tepkileri vereceğini göstermeyi hedefler. Ana karakterlerin hepsi toplumu oluşturan farklı

unsurları temsil eder. Anlatıcı bir nevi laboratuvar ortamı yaratarak tepkimeyi sağlayacak etkeni (ölen siyahileri) hayatın sıradan devam ettiği adaya ekler, böylece olayları bir tanık olarak gözlemlene şansı yakalar. Kahramanların isimsiz oluşu, onların yerine herhangi birinin gelebileceğini, kişilerden bağımsız olarak yaşananların daha önemli olduğunu gösterir. Buradaki karakterlerin haklı ya da haksız olmaları, hikâyeye romanın sonlarına doğru katılan Komiserin (*Comissaire*) açıklamalarından sonra bir anlam ifade etmez.

Cesetlerin gizli kalması kararlaştırıldıktan sonra, herhangi bir iz kalmaması amacıyla üçünü de yanardağa atarlar. Sonrasında, adadaki hayat eskisine dönmeye başlar, bu durumdan rahatsız olan tek kişi Öğretmenidir. Onun bir gemi almaya veya kiralamaya çalıştığını öğrenen Belediye Başkanı gücünü kullanarak bu duruma engel olur ancak Öğretmen adayı terk ederek birkaç gün sonra bir gemi almış olarak döner. Öğretmen satın aldığı gemiye yüklediği mankenler ile bazı ‘tecrübeler’ yapmak ister, böylece talihsiz siyahilerin gemilerinin ya da botlarının nerede battığını öğrenmeyi ve nasıl sahile vurduklarına dair gizemi çözmeyi arzular. Suya attığı mankenlerden bir tanesinin sahile vurmaya ile Öğretmen Belediye Başkanının yanına giderek raporlarını gösterir, bu işi yapanların bu bölgeyi bildiğini çünkü kayalıklarla dolu olan bir alana bu mankeni bıraktığını, adadan birisi olmadan hiçbir denizcinin oraya yaklaşmayacağını, bu yüzden bir an önce yetkililere haber verilmesi gerektiğini, aksi takdirde kendisinin raporu göndereceğini söyler.

*O malum sabahattan sonra susmamızı istediniz. Ben de sustum. Ama artık sessiz kalamam. Bildiklerimi ve keşfettiklerimi kendime saklayamam. Sizi hazırlıksız yakalamak istemedim. Önceden uyararak istedim: pazartesi sabahı siz öncülük etmezseniz, sizi bir kopyasını bıraktığım öyküyü Komisere kendim götüreceğim. Kum-saldaki olayları ve sizin bu olayları nasıl ele aldığımızı kaydettim.*²²

Bu sırada adaya gelen bir yabancıya parantez açmak gerekir. Her şeyden nefret eden, sürekli alkol kullanan, her şeyi tüm çıplaklığıyla ifade eden Komiser, Belediye Başkanını cesetlerin sahile vurduğu gün çekilen uydu görüntüleriyle tehdit ettikten sonra kaldığı yere döner. Ancak Belediye Başkanı, Komiserin tam da bu sırada adada olmasından faydalanmak ve sürekli hem kendini hem projeyi rahatsız eden, bir türlü vazgeçmeyen Öğretmeninden kurtulmak için onun yanına gider. Siyahi cesetler konusunda suçlunun kendi içlerinden birisinin olması düşüncesi, termal projeden vazgeçilecek korkusu ve adanın iç huzurunun bozulacağı gerçeği Belediye Başkanını acımasız bir karar almaya iter: “*Ancak Belediye Başkanı, topluluğunu önemseyen, onu korumayı üstlenen ve bunun için, rolünün çamurda yürütmesine ve masum bir insanı kurban etmesine yol açabileceğini bilen bir şefti.*”²³

Bir pazar akşamı ikisi Öğretmenin evine giderek onu öğrencilerinden birisine tacizde bulunduğu iddiasıyla tutuklar. Bu çirkin iftiranın farkına varan Öğretmen yüzleşme anına kadar çok fazla tepki göstermez, çünkü çocuğun onu gördüğünde gerçekleri söyleyeceğinden şüphesi yoktur. Fakat çocuk büyük bir sakinlikle Öğretmenin yakarılarına rağmen taciz iddiasını tekrar dile getirir. Komiser Öğretmene iftira atıldığını anlasa da bir şey yapmaz, ona göre çamur artık atılmıştır ve Öğretmen onlardan biri değildir, bir yabancı, dolayısıyla dışarıdaki kalabalık inanmak istediğine inanmaya devam edecektir.

Komiser her anlamda iğrendiği bu adadan gitmeden önce son kez Doktoru görmek için evine uğrar. Taciz olayındaki gerçek suçlunun çocuğun babası olduğunu belirtir ama asıl üzerinde durduğu konu siyahi cesetlerin kayalıkların yakınlarında -Öğretmenin belirttiği yer- bir gemideki iki kişi tarafından atıldığıdır. Buraya gelme amacı da olayları

çözümüne kavuşturmak değil, her şeyden haberdar olduklarını söylemek içindir. Çünkü Komiser aslında bir polis değil, uluslararası bir göçmenlik firmasının çalışanıdır. Tüm bu bilgilere rağmen Doktor herhangi bir harekete geçmez. Belediye Başkanıyla Öğretmenin yanına gittiğinde onu intihar etmiş olarak bulur, bu andan itibaren Doktor büyük bir iç hesaplaşmanın içine düşer. Sürekli yüzüne kondurduğu gülümsemesi kaybolur, adada birkaç gündür duyulan kötü koku daha da baskın hale gelir. Öğretmenin öldüğünü öğrenen eşi bütün gece tüm kapılara vurarak lanet okur, onları sorumlu tutar. Sadece Yaşlı Kadın kاپıyı açar ve Öğretmenin eşinin suçlamaları, vurmaları ve hakaretleri ile yüzleşir.

Philippe Hamon hiyerarşik önem başlığında, karakterin romanda çok fazla yer alması kadar hangi zamanda nasıl bulunduğu da önemli olduğunu diler getirir. Yaşlı Kadının daha az yer almasına karşın, üç siyahinin cesetlerini bulması ve Öğretmenin ölmesinden sonra eşinin karşısına çıkıp kendisiyle yüzleşmesi bakımından, Komiserin de olayların hız kazanarak trajik de olsa bir sonuca ulaşması ve Doktor ile olan görüşmesinde toplumun iki yüzlülüğünü, aldırışsızlığını ve ilgisizliğini ortaya koyması yönünden değerlendirildiğinde önemli yere sahip oldukları görülür. Diğer üç karakter arasında karar vermeyi ve otoriteyi simgeleyen Belediye Başkanı izole bir yaşam tarzına sahip adanın düzenini korumak ve ticari kaygıları için verdiği kararlarla biraz daha öne çıkar.

Alegorik Göç Anlatısı

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz anlatı unsurlarının temel fonksiyonlarını değiştirerek sembolikleştirmesi romanın alegorik bir özellik kazanmasını sağlar. Fransızca'dan Türkçeye geçen alegori (*allégorie*) kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu tarafından “*bir görüntü, bir yaşantı veya bir davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için göz önünde canlandırıp dile getirme, yerine koyma*” ve “*bir sanat eserindeki öğelerin gerçek hayattan bir şeyleri temsil etmesi durumu*”²⁴ olarak belirtilir. Alegorinin anlatıdaki işlevi üzerine odaklanan Guillaume Perrier, alegorinin önemini incelerken dikkat çekici olması gerektiği üzerinde durur.

*Ayrıca alegorinin imgeyi ve söylemi birbirine bağlayan ve her şeyden önce dinleyicinin, okuyucunun veya izleyicinin hafızasına etki etmeyi amaçlayan eğitici tonun ayrıcalıklı bir süreci olduğu da söylenmelidir.*²⁵

Pierre Fontanier de bu görüşü, alegorinin kullanım sebebinin bir düşünceyi “*doğrudan ve herhangi bir örtü olmadan sunulmasından daha çarpıcı*”²⁶ biçimde anlatmak için kullanılan bir anlatım tekniği olduğu teziyle destekler. Henri Morier ise, alegorik anlatının “*özelikleri, kıyafeti, eylemleri ve jestleri simge değeri olan karakterler (insanlar, hayvanlar, kişileştirilmiş soyutlamalar) sahneye koyduğunu*” ve bu karakterlerin “*kendileri de sembol olan mekânda ve zamanda hareket ettiklerinin*”²⁷ altını çizer.

Toplum içindeki görevlerine göre adlandırılan karakterlerin hepsi yaptıkları ve yapmadıklarıyla farklı bir unsurun simgesi haline gelir. Belediye Başkanı otorite ve politikayı, Doktor bilimi, Yaşlı Kadın tecrübeyi, Papaz dini ve Öğretmen bilgiyi temsil eder. Okuyucu için kendini rahatsız eden ve can sıkıran bir ses ya da hatırlatıcı olarak kendini konumlandıran anlatıcı, anlatı evreninde bu rolü Öğretmene yükler. Bu karakter tek başına bir soruşturma yürüterek gerçeği ortaya çıkarmaya çalışır ve başta Belediye Başkanı olmak üzere herkes için tedirginlik/can sıkıntısı yaratan kişi olur. Belediye Başkanı,

Öğretmenin masum olmasına rağmen onu günah keçisi ilan ederek bencil tavrına devam eder. Söz konusu tavrı sadece bu karaktere özgü değildir, toplumun temsilcileri olarak oluşturulan bu grubun hepsi olaylara kendi açısından bakarak empati kurmaktan uzaktır. Her şeyden izole hayatlarına devam etmek ve yatırımcıların ada hakkında olumsuz bir izlenime kapılmalarını önlemek birinci öncelikleri olarak görünür.

Başta herhangi bir suçu olmayan bu topluluk için anlatıcı, okuyucuya sadece vicdani bir yükümlülüğü hatırlatır, aynı görevi anlatı evreninde Öğretmen karakterine yükler. Ancak topluluğun bencilliği, Belediye Başkanının iki yüzlülüğü ve Öğretmeni her zaman ‘yabancı’ olarak görmeleri vicdani yükümlülüğü suç ortaklığına doğru dönüştürür. Siyahi cesetler karşısında sessiz kalan, kurtulmaya çalışan ve onları görmezden gelen grup Öğretmenin sonunu hazırlar. Adanın yerlileri denizde ölenlerden sorumlu değiller fakat Öğretmenin ölümünden, dinlemeden ve yargılamadan sırf yabancı olduğundan onu suçladıkları için sorumlu görünürler. Bu suçluluk duygusunu anlatıcı, koku metaforu ile gösterir. Yanardağa atılan bedenlerden sonra adayı kötü bir koku sarar ve bu koku Öğretmenin ölümüyle dayanılmaz bir hale gelir. Doktor ile olan konuşmasında Komiser kokuyu ilk defa aldığını ve kaynağının da Doktor olduğunu belirtir. Görüşmeden sonra Doktor için bu koku giderek artar, yaşananları hatırlatan bir simge olarak ondan anlatının sonuna kadar kurtulamaz. Yanardağın zaman zaman yaptığı homurdanmalar da cesetlerin varlığını sürekli olarak hatırlatır.

Yves Stalloni “*ilk anlatsal metinlerin (destanlar, masallar, fabllar...) kendine özgü niteliklerden yoksun geleneksel modeller, ‘roller’ ya da ‘tipler’ ortaya koyan şövalye, eş, keşiş, kocakarı, genç adam gibi karakterler sunduğunu*”²⁸ ifade eder. Philippe Claudel de bu anlatsında, özellikle fabl türünde sıklıkla kullanılan alegorik karakterlere başvurur. Roland Bourneuf ve Réal Ouellet’in ifadesiyle “insanlar artık birey değil, satranç tahtasındaki piyonlardır”²⁹. Hikâye okuyucu üzerinde simgesel bir etki yaratarak olayların bireyselliği değil evrenselliği ön plana çıkarılır. Bu yönüyle roman belli zamanda belli yerde belli kişilerin yaşadıklarının anlatısı olmanın da ötesinde insanlık durumunu göçmen krizi üzerinden inceleyen alegorik bir esere dönüşür. Yazar, yarattığı bu simülasyonda, insanlığını kaybeden bencil bir toplumun kendini savunma mekanizmalarını ele alır.

Köpek Takımadaları romanının anlatıcısı işlediği konu itibarıyla hem güncelliği hem de gerçekliği yakalar. Anlatılan hikâye kurmaca olarak sınıflandırılrsa da buna benzer olayların yaşandığı, yaşanıyor olması veya yaşanacağı ihtimali anlatının gerçekçi olmasını sağlar. Çünkü söz konusu hikâye, gerçeğin bulanıklaştırılarak, oynanarak ya da değiştirilerek yaratılmış bir versiyonudur. Anlatılanların gerçek olduğu ya da olmadığı değil temsil ettiği simgeler ve semboller önemlidir. Anlatıcı, okuyucuya kendini sorgulaması için boşlukta yankılanan ve vicdanını rahatsız eden bir ses, herkesin kendi durumunu gözden geçirmesi için harekete geçiren bir unsurdur. Dolayısıyla, her ne kadar mümkün olmasa da göçmen krizinden haberdar olmayan bir kişi için bile kendi ruhuna bakış sürecidir.

Sonuç

Klasik bir polisiye roman gibi üç siyahinin bulunmasıyla başlayan hikâye, ilerledikçe ölenlerin neler yaşadıklarına veya nasıl öldüklerine değil adada yaşayanların bu durum karşısındaki gösterdikleri tepkilere odaklanır. Anlatı dünyasına dahil olarak okuyucuya doğrudan seslenen anlatıcı, görevinin tanık olduğu gerçekleri hatırlatmak olduğunu

belirir. Okuyucuya seslendiği kısımda okuyucunun da bu olayların bir tanığı olduğunu belirterek bilişsel düzeyde okuyucun da romanın üstanlatı boyutunda bir karakter rolüne geçmesini sağlar. Bu sesin anlattığı hikâye okuyucunun bildiği bir gerçekliğe gönderme yaptığı için vicdani bir iç sorgulamaya olanak tanır. Arka planda anlatılan ölen göçmenler ve onların adaya nasıl ulaştığı bilgileri, anlatıda ilgi unsurunu üst düzeyde tutmak için taşıyıcı yapıyı oluşturan elemanlar olarak ortaya çıkar.

Anlatıcı yarattığı uzamötesi ve zamanötesi anlatı dünyasını bir simülasyon gibi oluşturarak güncel bir göçmen krizini konu edinen parabol bir roman meydana getirir. Olayın zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldıran anlatıcı, karakterleri de bireysellikten çıkararak tip olarak kurgular. Toplum içerisindeki rollerinin kişi adlarına dönüşmesiyle, kendi mutlu topluluklarında hayatlarını sürdüren kahramanlar birer temsilci işlevi görür. İzole bir yaşam tarzına sahip olan ada sakinleri, olaylardan haberdardır ancak geleceklerine ve düzenlerine zarar vereceği düşüncesi ile mesafeli tutumlarını sürdürürler. Anlatıcı bu örnek aracılığıyla yaşadığımız dünyanın en güncel konularından birini okuyucuyu rahatsız edecek bir biçimde ele alır. Belediye Başkanının politik görevi gereği düşüncesiyle, Öğretmeni intihara sürükleyecek kadar acımasız bir suçlamaya girişmesi, vicdan ve görev konularını sorgulamaya yol açan bir unsura dönüşür. Yazarın gerçekliği alegorik elemanlar ile bir temsil anlatısına çevirmesiyle, imgesel öğeler okuyucunun iç sorgulama sürecini başlatır. İnsanlık durumunun gizemi, bencil, bireyci ve ikiyüzlü bir topluluğun çok yakınlarında gerçekleşen göçmen sorunu karşısındaki tutumları ve hareketleri üzerinden irdelenir. Gerçeği bilmek ile mutluluklarını korumak arasında kalan karakterler, sorunu görmezden gelir ve kendilerine zarar vermemesi için çabalar. Bu duruma sessiz kalmayarak Belediye Başkanına karşı çıkan adanın yerlisi olmayan Öğretmen de bu uğurda feda edilir. Göçmen taşımacılığı yapan bir şirkette çalışan Komiserin ironik bir biçimde yaşanan çirkinlikleri Doktora çekinmeden söylemesi, okuyucunun da rahatsız olmasını ve kendi durumunu sorgulamasını daha da hızlandırır.

Philippe Claudel'in *Köpek Yarımada*ları başlıklı parabol romanı, göç konusunda yaşanan dramları simgelemesi yönüyle gerçekçiliğini ve güncelliğini koruyan bir eser özelliği taşır.

NOTLAR

- 1 İncelenen eserden ve kuramsal metinlerden yapılan alıntılar tarafımızdan Türkçeye aktarılmıştır, verilen sayfa bilgileri orjinal dildeki yerini işaret eder.
- 2 Claudel, Philippe, *L'Archipel du chien*, Stock, Paris, 2018, s. 9.
- 3 A.g.e., s. 10.
- 4 A.y.
- 5 A.y.
- 6 A.g.e., s. 20.
- 7 A.g.e., s. 10.
- 8 A.y.
- 9 Jouve, Vincent, *La Lecture*, Hachette, Paris, 1993, s. 94.
- 10 Eco, Umberto, *Lector in fabula ou la coopération interprétative dans les textes narratifs*, Grasset, Paris, 1985, s. 77.
- 11 A.g.e.
- 12 Riffaterre, Michel, *L'illusion référentielle*. In collectif, *Littérature et réalité*, (ss. 91-118), Seuil, Paris, 1982.

- 13 Iser, Wolfgang, *L'Acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*, Mardaga, Bruxelles, 1985.
- 14 Maingueneau, Dominique, *Manuel de linguistique pour les textes littéraires*, Armand Colin, Paris, 2013.
- 15 Jouve, Vincent, *L'effet-personnage*, PUF, Paris, 2001, s. 83.
- 16 A.g.e., s. 82.
- 17 A.g.e., s. 83.
- 18 A.g.e., s. 82.
- 19 Hamon, Philippe, "Pour un statut sémiologique du personnage", in *Littérature*, 6, 1972, ss. 86-110. https://www.persee.fr/doc/litt_0047-4800_1972_num_6_2_1957 ağ adresinden 15 Aralık 2020 tarihinde erişildi.
- 20 Jouve, Vincent, A.g.e., s. 66.
- 21 Claudel, Philippe, A.g.e., s. 30.
- 22 A.g.e., ss. 142-143.
- 23 A.g.e., s. 149.
- 24 Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. 29.01.2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> ağ adresinden erişildi.
- 25 Perrier, Guillaume, "Sade et Proust : éléments pour une histoire du roman allégorique moderne", *Fabula / Les colloques*, Sade en jeu. <http://www.fabula.org/colloques/document5866.php> ağ adresinden 15 Aralık 2020 tarihinde erişildi.
- 26 Fontanier, Pierre, *Les figures du discours*, Flammarion, Paris, 1977, s. 114.
- 27 Morier, Henri, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, PUF, Paris, 1989, s. 65.
- 28 Stalloni, Yves, *Dictionnaire du roman*, Armand Colin, Paris, 2012, s. 208.
- 29 Bourneuf, Roland, Ouellet, Réal, *L'Univers du roman*, PUF, Paris, 1989, s. 201.

KAYNAKÇA

- 1- Bourneuf, Roland, Ouellet, Réal, *L'Univers du roman*, PUF, Paris, 1989.
- 2- Claudel, Philippe, *L'Archipel du chien*, Stock, Paris, 2018.
- 3- Eco, Umberto, *Lector in fabula ou la coopération interprétative dans les textes narratifs*, Grasset, Paris, 1985.
- 4- Fontanier, Pierre, *Les figures du discours*, Flammarion, Paris, 1977.
- 5- Hamon, Philippe, "Pour un statut sémiologique du personnage", in *Littérature*, 6, 1972, ss. 86-110. https://www.persee.fr/doc/litt_0047-4800_1972_num_6_2_1957 ağ adresinden 15 Aralık 2020 tarihinde erişildi.
- 6- Iser, Wolfgang, *L'Acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*, Mardaga, Bruxelles, 1985.
- 7- Jouve, Vincent, *L'effet-personnage*, PUF, Paris, 2001.
- 8- Jouve, Vincent, *La Lecture*, Hachette, Paris, 1993.
- 9- Maingueneau, Dominique, *Manuel de linguistique pour les textes littéraires*, Armand Colin, Paris, 2013.
- 10- Morier, Henri, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, PUF, Paris, 1989.
- 11- Perrier, Guillaume, "Sade et Proust : éléments pour une histoire du roman allégorique moderne", *Fabula / Les colloques*, Sade en jeu. <http://www.fabula.org/colloques/document5866.php> ağ adresinden 15 Aralık 2020 tarihinde erişildi.
- 12- Riffaterre, Michel, *L'illusion référentielle*. In collectif, *Littérature et réalité*, (ss. 91-118), Seuil, Paris, 1982.
- 13- Stalloni, Yves, *Dictionnaire du roman*, Armand Colin, Paris, 2012.
Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, 29.01.2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> ağ adresinden erişildi.